

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету
Випуск 13

Рівне – 2008

Збірник наукових праць

“Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 13. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – 311 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Гайбонюк Володимир Дорофійович, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

Галуха Любов Юріївна, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Давидюк Руслана Петрівна, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Литвинчук Анатолій Іванович, кандидат історичних наук, професор, Заслужений діяч культури України (м. Рівне).

Савчук Петро Оксентійович, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Терешко Юрій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 6 від 31 січня 2008 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет

варшавської єпархії, російське православ'я не мало живих традицій і було організовано дякуючи прямій підтримці державної влади. Синодально-консисторський характер Російської Православної церкви мав мало спільного навіть із колишніми православними традиціями Речі Посполитої, не кажучи вже про традиції місцевих римо-католиків і уніатів. Усе це, разом з малою кількістю постійного православного населення⁴⁰. Польського Королівства, справляло враження, що місцеве православ'я мало штучний характер, нав'язаний царатом для паціфікації бунтівничого польського населення. З іншого боку, повстання біля 50 церков на теренах Королівства, мало на меті пропаганду державної релігії серед уніатів холмської єпархії. Як оказалось, не було це легкою справою. Але, незважаючи на те, що у вищезгаданому часі на православ'я перейшли тільки 4 уніатські приходи, можна з впевненістю зазначити – існування православних церков у Польському Королівстві відіграло величезну роль при ліквідації унії на Холмщині та Підляшші 1875 року.

Джерела та література

1. Протоиерей Владислав Ципин. *Высшее управление Русской Православной Церкви. 1700 – 1999 // Православная Энциклопедия. Русская Православная Церковь*, под ред. Патриарха Московского и Всея Руси Алексия II под red. Patriarcha Moskowskiego i Wsjeja Rusi Aleksija II.-Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия». - Москва 2000
2. Смолич И. К. *История Русской Церкви 1700 – 1917*, кн.8, ч. II.- Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря. - Москва 1997
3. A. Bobryk, I. Kochan, *Prawosławie w Siedlcach*, Siedlce 2007
4. W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835-1875*
5. B. Kumor, *Początki prawosławnego biskupstwa w Warszawie // Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej*, red. St. Wilk, Lublin 2003
6. K. Latawiec, *W służbie imperium...Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864 – 1915*, Lublin 2007
7. A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006
8. M. Radwan, *Cerkiew prawosławna i Kościół katolicki w Rosji w przededniu rewolucji 1917 roku // Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej*, red. St. Wilk, Lublin 2003, s. 379
9. S. Wiech, *Spółeczeństwo Królestwa Polskiego w oczach carskiej policji politycznej (1866 - 1896)*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2002

Архівні документи

10. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Informator o zasobie, praca zbiorowa pod redakcją Teresy Zielińskiej, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Główne Akt Dawnych*, Warszawa 1992
11. AGAD, CWWKP, syg. 2
12. AGAD, CWWKP, syg. 41
13. AGAD, CWWKP, syg. 77
14. AGAD, CWWKP, syg. 78
15. AGAD, CWWKP, syg. 112
16. APL, WDKP, syg. 27
17. APL, WDKP, syg. 42
18. APL, WDKP, syg. 46
19. APL, RGL, 1873:242

Періодика

20. Холмско-Варшавській Епархіальний Вістникъ за 1877 годъ №6.
21. Холмско-Варшавській Епархіальний Вістникъ за 1877 годъ №7.

УДК 291.1:291.68

Л.Шугасва

МОЛОКАНИ І ДУХОБОРИ: СУСПІЛЬНО-ДУХОВНІ ВИТОКИ І ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІРОВЧЕННЯ

Православне сектантство в Україні являє собою сукупність релігійних і релігійно – суспільних рухів, які формуються на ґрунті ідеології ортодоксального православ'я у другій половині XVII ст. Для означеного періоду характерним є виникнення й поширення в селянському середовищі, головним чином серед оброчних селян, сект христовірів (хлистів) і скопців. Названі секти належать до духовно-містичних об'єднань.

У період росту буржуазних відносин (друга половина XVIII ст. – перша половина XIX ст.) виникають духоборство і молоканство. В основі їх віровчення лежить раціоналізм і дуалізм . У кінці XIX ст. з'являється секта мальованців.

⁴⁰ У 1873 р., серед більше ніж 40 тис. осіб православного населення варшавської єпархії, постійно в Королівстві мешкало лише 3297 осіб. Див.: [19;256].

Всі названі секти відомі під загальною назвою „духовні християни”. Оголосивши вчення Православної церкви авторитарним, вони виступили за сповідання віри „в дусі та істині”, духовне тлумачення Священного Писання.

Соціально-релігійні основи віровчення духоборів і молокан і їх соціальна практика в українській науці лише принагідно згадувались М.Костомаровим і М.Грушевським. Тривалий час духоборство і молоканство було об’єктом дослідження лиш православних богословів (О.Новицького, М.Кутепова, Т.Буткевича, С.Маргаритова, П.Оболенського)⁴¹. В працях цих авторів ми не знаходимо всебічного аналізу віровчення цих сект і їх ролі в тогочасному суспільному житті. Дослідження носили дещо упереджений характер, оскільки зазнавали істотного впливу як офіційної Православної церкви, так і державних структур.

Видатний російський філософ М.Бердяєв, досліджуючи духовне християнство (зокрема духоборство і молоканство) писав, що цей релігійний рух впирається в саму гушину народного життя, в сектантство, в народне шукання Бога і божественної праці життя. Це відхід від культурного життя, втеча від гріхів цивілізації, пошуки божественної простоти⁴².

Основний недолік публікацій, які подекуди з’являлися як за царату, так і за часів радянської влади, – ідеологічна упередженість щодо сектантства як явища, а для радянських видань ще й негативне ставлення до релігії взагалі⁴³.

Негативне ставлення до догматів православ’я виявилось ще у XI ст., коли у Києві з’явився чернець Андріан, який заперечував ієрархічну побудову та деякі догмати Православної церкви. У XII ст. в Україні поширюються ідеї богумільства (богомільства). У XIV-XV ст. релігійне вільнодумство виявилось в ересь стригольників та жидівствуючих. Засновником ересі жидівствуючих був єврей Сахарія, який приїхав у Новгород із Києва. Очевидно, що й на батьківщині він залишив однодумців. Заперечення догматів Православної церкви інтенсивно відбувалося у другій половині XVIII ст. через віросповідні основи сект духоборів і молокан.

У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. рух духоборів поширився з тамбовсько-воронезького регіону на терени Харківської, Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній. Найвідомішим поселенням духоборів в Україні була комуна на Молочних Водах (Мелітопольський повіт Таврії). Назву „духоборці” сектанти отримали у 1758 р. з легкої руки Катеринославського архієпископа Амвросія. На думку Амвросія це означало, що новоз’явлені „єретики” були борцями проти Святого Духа.

На думку молокан, їх релігійна громада своїми витокami сягає часів царювання Олексія Михайловича під назвою секти духоборів. Існує декілька версій походження назви секти. Відповідно до однієї, молокани вважають своє вчення „чистим духовним молоком”; інша говорить, що назва походить від поселення перших молокан на р.Молочній Мелітопольського повіту; третя версія говорить, що вони у пісні дні живають лише молоко.

Автори, які досліджували духоборство і молоканство, як за царату так і за часів радянської влади, у переважній більшості, вивчали їх паралельно і не вбачали між тією та іншою принципової різниці⁴⁴. Наприклад, на думку М.Нікольського, між сектами дуже багато спільного, а дрібні відмінності пояснюються різними умовами побуту⁴⁵. Ми погоджуємось, що між духоборством і молоканством багато спільного, але увагу акцентуємо на специфіці, своєрідності віросповідних основ і соціальної практики кожної з них. Духоборство генетично було зв’язано із христовір’ям, але виникнення цих сект відрізнялось за часом створення, за соціальним складом, за віровченням та світосприйняттям.

Як доведено дослідженням російських істориків М.Костомарова, О.Клібанова, молокани Таврійської, Харківської та Катеринославської губерній середини і другої половини XVIII ст. були переважно прямими вихідцями із числа селян Тамбовсько-воронезького регіону⁴⁶. Власне, звідки походили і духобори. На

⁴¹ Новицкий О. О духоборцах. – Киев, 1832; Названий автор. Духоборцы. Их история и вероучение. – Киев, 1832; Буткевич Т.И. Духоборчество. – Харьков, 1909; Кутепов Н. Краткая история и вероучение русских рационалистических и мистических ересей: духоборцев, молокан, десного братства, штунды, толстовцев и хлыстов. – Новочеркасск, 1907; Маргаритов С. История русских рационалистических и мистических сект. – Кишинев, 1902; Оболенский П. Критический разбор вероисповедания русских сектантов-рационалистов: духоборцев, молокан и штундистов.

⁴² Бердяев Н.А. Духовное христианство и сектантство в России. – Типы религиозной мысли в России. – Т.3. – Париж, 1989. – С.441.

⁴³ Лебедев А. Духоборцы в Слободской Украине. – Харьков, 1890; Пругавин А.С. Раскол и сектантство в русской народной жизни. – М., 1905; Муратов М.В. Русское сектантство. – М., 1919; Ливанов Ф.В. Раскольники и острожники. – СПб., 1870 – Т.II; Бонч-Бруевич В.Д. К истории русского духоборчества. – Образование. – 1905. – №9; Названий автор. Сектанство и старообрядчество в первой половине XIX века // О религии, религиозном сектантстве и церкви. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С.265-308; Рындзюнский П.Г. Антицерковное движение в Тамбовском крае в 60-х годах XVIII века. – Вопросы истории религии и атеизма. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т.II. – С.154-193; Клибанов А.И. История религиозного сектанства в России. – М.: Наука, 1965. – С.122-173; Малахова И.А. Духовные христиане. – М.: Политиздат, 1970; Пиракишвили З.И. Духоборы в Грузии. – Тбилиси, 1975.

⁴⁴ Рындзюнский П.Г. Названа праця. – С.161; Никольский Н.М. История русской церкви. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1983. – С.313-317.

⁴⁵ Никольский Н.М. Названа праця. – С.300-317.

⁴⁶ Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – М.: Книга и бизнес, 1992. – С.471.

російське походження молоканства вказує і той факт, що перші молокани Таврійської губернії носили російські прізвища: Захаров, Стоялов, Посошков, Позняков та інші⁴⁷.

25 січня 1801 р. імператор Олександр I видав маніфест, за яким духобори всієї імперії, незалежно від місця проживання, роботи і служби, в тому числі солдати, каторжники і вислані могли відкритися, щоб приєднатися до громади і відправитись на проживання у Таврію, Мелітопольський повіт, на так звані Молочні Води (за назвою р.Молочна). Разом з духоборами прибули і молокани.

Виникнення молоканства відноситься до 70-х років XVIII ст. (тоді як виникнення духоборства ми відносимо до 40-х – 50-х років XVIII ст.), а його засновником вважається Семен Уклеїн, селянин с.Уварова, Борисоглібського повіту, Тамбовської губернії. Семен Уклеїн займався пошиттям одягу і постійно ходив по різних селах Тамбовської і Воронежської губерній у пошуках клієнтів. Таким чином, він потрапив у с.Горіле Тамбовської губернії у родину Іларіона Побірохіна – відомого проповідника духоборів. Семен Уклеїн одружується на дочці І.Побірохіна і приймає духоборство. Володіючи даром слова і добрим знанням Біблії, він швидко завоював авторитет серед духоборів і майже п'ять років був головним помічником І.Побірохіна у поширенні ідей духоборства. Але С.Уклеїн, як людина, що сформувала свій світогляд за допомогою Біблії, не сприйняв заперечення духоборами основних догматів Православної церкви, особливо заперечення духоборами Біблії. Згодом він пориває з духоборами і засновує власне вчення, яке й отримало назву молоканства, а його послідовники стали називатися молоканами⁴⁸.

У 1805 р. за поданням довірених осіб від молокан міщанина Петра Журавцева, селян Максима Іосіва і Максима Мотильова, які особисто доповіли урядовцям правила своєї віри, було дозволено сповідання віри молокан. У Таврійській губернії було створене перше поселення молокан, яке отримало назву Ново-Василівка. Сучасники стверджують, що населення нової адміністративної одиниці складало 170 душ чоловічої статі, а також жінки і діти⁴⁹.

В основу свого віровчення Семен Уклеїн положив Біблію. Водночас він пояснював, що істотним є не буквальне її розуміння, що все написане у Біблії відповідає дійсності. Але відтворені у Біблії події відбувалися не для того, щоб їх буквально сприймати, а для того, щоб надати всьому людському існуванню внутрішнього, морального сенсу⁵⁰.

Свою релігійну доктрину молокани виклали у „Догматах молокан”, і у „Сповіданні віри молокан донського толку Таврійської губернії”, та в обрядниках С.Уклеїна. На жаль, обрядники до нас дійшли лише у переказах сучасників. На відміну від молокан, духобори, джерелом свого віровчення визнавали не Біблію, яка складається, на їхню думку, з мертвих літер, а Животну книгу, що живе у серці і пам'яті духоборів. Животна книга переважно складається із псалмів, які належать творчості самих духоборів, висловів Старого і Нового заповіту, молитв Православної церкви. Значну частину в ній займають питання і відповіді⁵¹.

Основною ознакою релігійного вчення духоборів є духовне розуміння віри і прагнення до духовної досконалості людини. „Духовна радість” христовірів давала лиш тимчасову і випадкову втіху під час радінь, була притулком тимчасового забуття. Духобори ж вважали, що откровення дається безпосередньо „духом”, „дух просвітлює” людину і допомагає розкрити таємну сутність Священного писання. Таким чином, від магічного містицизму, властивого христовірам, духобори перейшли до алегоричного раціоналізму. Бог, за їх вченням, не є самостійною істотою. Він невіддільний від роду духоборів і видимого світу⁵². Божественна Трійця – це не три окремі іпостасі, а три різні дії прояву або видозміни однієї і тієї ж істоти. Бог-Отець – це пам'ять, Бог-Син – спокій, Бог-Дух Святий – розум⁵³. І все це зосереджено в людині. Ця ідея по суті пантеїстична, бо стверджує, що без землі, без людей немає Бога, а Дух Святий – це людський розум. В такому вченні про втілення, а вірніше, перевтілення Божества І.Христос перестає бути особистістю. Він – Божественний розум, який переселяється з одних обранців в інших. Тому духобори поклоняються живому Христу, а православні – мертвому. Живий Христос переселився у рід духоборів. Він постійно знаходиться серед них, переходячи від предків до нащадків⁵⁴. Оскільки людина є частиною природи, то Бог перебуває і в людині.

Молокани, основний християнський догмат не наважувались тлумачити алегорично. У вченні про Трійцю, послідовники Семена Уклеїна, не відступали від православного розуміння цього догмату і уявляли Бога у трьох особах, причому Сина і Святого духа вважали єдкносущими Отцю, хоча не зовсім йому рівними⁵⁵. Тринітарна доктрина молокан ближча до православ'я, ніж до духоборства. Біблію вони вважали

⁴⁷ Костомаров Н. Воспоминание о молоканах. – Отечественные записки. – №3. – М., 1869 – С.78; Юзов И. Русские диссиденты. Духовные христиане и староверы. – СПб., 1881. – С.10.

⁴⁸ Стоялов А.И. Несколько слов о молоканах. – Отечественные записки. – 1870. – С.299.

⁴⁹ Стоялов А.И. Названа праця. – С.302.

⁵⁰ Оболенський П. Названа праця. – С.413-414.

⁵¹ Животная книга духоборцев. – СПб., 1909. – С.234.

⁵² Записка о духоборцах, обитающих в Мелитопольском уезде Таврической губернии. – Труды Киевской духовной академии. – Т.3. – С.390-401.

⁵³ Записка, поданная духоборцами Екатеринославской губернии в 1791 году губернатору Каховскому.–Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете.– М.,1871.– Кн.II. – С.36, 37, 42-41.

⁵⁴ Музей історії релігії м.Ленінграду (далі МІР Л). – Ф.2. – Оп.7. – Од.зб.499. – А.2, 4, 5, 7, 8.

⁵⁵ Юзов И. Названа праця. – С.146-147.

як єдине і богонатхненне джерело віри, а її знання сприймали як важливий доказ досконалості віруючого. Молокани вважали, що моральна досконалість досягається тоді, коли людина засвоює божественне вчення і узгоджує з ним свої вчинки протягом всього життя. Буква мертва, а дух животворить, говорять молокани, посилюючись на відповідній євангельській текст⁵⁶. Не зважаючи на генетичний зв'язок з духоборами, молокани заперечили пантеїстичні ідеї, прикриті християнськими формами; їх вчення є християнським теїзмом, звільненим від церковно-канонічних форм.

Христологічна доктрина молокан також ближча до православ'я, ніж до духоборського віровчення. Христос, на їх думку, був сином Божим, непорочно зачатим Дівою Марією, а не досконалою по „духовності„ людиною⁵⁷. Духобори ж вчили, що І.Христос міг бути просто людиною, у якій з особливою силою проявився божественний розум. Вони говорили, що Христос був Сином Божим, але у тому розумінні, в якому і ми називаємось синами Божими. „Наші старші знають ще більше, ніж Христос, запитайте у них“⁵⁸. На запитання квакерів, котрі відвідали духоборів у 1817 р., про божественність І.Христа, вони відповіли: „...ми вірим, що Христос був хорошою людиною і нічого більше“⁵⁹. Душа Христа, вважали духобори, може втілюватися у любую людину. Вчення про здатність перевтілення І.Христа в живих людей свідчить про спорідненість віросповідних основ духоборів з христовірям. Однак, духобори не надають особливого значення І.Христу, він для них лише образ того, що в душі кожної людини творить божественний розум, тобто їх христологічна доктрина носила раціоналістичний характер. В основі ж віровчення христовірів лежало містичне уявлення про можливість прямого спілкування з Духом Святим. Це спілкування відбувається у результаті вселення Духа Святого в обраних людей, які вшановуються як „христи“, „пророки“.

В есхатології молокан і духоборів спостерігається помітна різниця. Особливо це стало відчутним у 30-х роках XIX ст., коли у ряді молоканських поселень Таврійської губернії прокотилась хвиля апокаліптичних очікувань. З'явилися „пророки“, які вчили про наближення кінця світу, який вони уявляли як покарання „грішним“ на порозі тисячолітнього царства „праведних“. До „грішних“ відносились як ті молокани, які відмовлялись наслідувати вчення, що проповідували „пророки“, так і всі представники нехристиянських вір і вір „псевдо-християнських“, наприклад, православ'я⁶⁰. Есхатологія молокан більш тяжіє до протестантизму: очікування другого пришествя І.Христа і встановлення тисячолітнього Царства Божого на землі. Есхатологічне вчення духоборів надихалось загибеллю старого світу. Із руїн старого світу має піднятися новий світ і нова людина. Спільними зусиллями людської і Божественної волі будуть подолані зла воля людини, сліпота його розуму, гріховність життєвих звичок. При такому світосприйнятті немає різкого протиставлення небесного і земного. Немає нічого неможливого у тому, щоб Царство Боже встановилось на цій землі. Апокаліптичні очікування духоборів не носили рис фанатизму і страху.

Молокани вважали, що під час земного життя І.Христос заснував церкву, яку спочатку склали апостоли, а згодом всі, хто увірував у Христа. Водночас вони визнавали, що істинна Христова церква існувала лише до IV ст. Вселенські собори і отці церкви довільним тлумаченням Біблії спотворили християнство і ввели в нього язичницькі обряди і вірування. Справжню церкву, на думку молокан, складають тільки істино-духовні християни (молокани), які не сприймають переказів і настанов „отців церкви“, яких поважає соборна церква, а сповідають тільки те, чому вчить Євангеліє⁶¹. Молоканство не визнавало пануючої Православної церкви, але не йшло так далеко, як Духоборство, у запереченні самого інституту церкви.

Заперечення Православної церкви призвело послідовників і молока і духоборів до заперечення її догматів і таїнств. У відповідності з духом гуманістичного індивідуалізму та раціоналізму сектанти переносять релігію у внутрішній світ людини. Те, що відноситься до зовнішньої сторони релігії – обряди, богослужіння, вшанування святих – послідовно відкидається⁶². Віра визнається справою внутрішнього переконання людини, і на цій підставі форми зовнішнього благочестя відкидаються як не щирі і фальшиві.

Духобори і молокани переглянули євхаристію з точки зору раціоналізму: „...тайни Христові є простий хліб і вино просте, і якби це було святим, то б воно не перетворювалось у те, у що перетворюється природна їжа“⁶³. Слід відмітити, що невизнання євхаристії таїнством, наближає духоборів і молокан до протестантизму, зокрема, до кальвіністів.

Характерною особливістю віросповідних основ обох сект були іконоборські прагнення. Спираючись на багатовікову традицію іконоборства і авторитетні посилення на біблійні заповіді, молокани і духобори не вшановували ікони. Зовнішність (ікони), за їх переконанням немає жодної сили над людиною⁶⁴.

⁵⁶ Исповедание веры молокан донского толка Таврической губернии. – Симферополь, 1875. – С.9-10.

⁵⁷ Исповедание веры молокан... – С.8.

⁵⁸ Животная книга... – С.123.

⁵⁹ МПРЛ. – Ф.б. – Оп.І. – Од.зб.38. – А.4.

⁶⁰ Исторические сведения о молоканской секте. – Православный собеседник. – Кн.ІІІ. – Казань, 1858. – С.301.

⁶¹ Юзов И. Названа праця. – С.1471; Стоялов А.И. Названа праця. – С.299.

⁶² Гаврилов Т.Ф.Символика духовных христиан о крещении и преломлении. – СПб., 1909. – С.21.

⁶³ Гаврилов Т.Ф. Названа праця. – С.21-22.

⁶⁴ Исторические сведения ... – С.55-56; Записка, поданная духоборцами... – С.68.

Відмова від ікон призвела до заперечення культу святих мощів.

Духобори і молокани повністю заперечили таїнство хрещення Православної церкви і виробили свій ритуал. Хрещення розуміли духовно. Воно було спрямоване на духовне внутрішнє вдосконалення людини⁶⁵.

Громадське богослужіння у молокан і духоборів було спрощене і раціоналізоване на протестантський лад і полягало у співі і читанні псалмів і віршів. Богослужіння проводились у звичайних приміщеннях (лише згодом з'являються спеціальні будинки) з лавами, на яких сиділи віруючі, справа – чоловіки, зліва – жінки⁶⁶.

У запереченні ієрархії Православної церкви між духоборами і молоканами є суттєва різниця. Духобори обожнювали керівників своїх общин і вважали, що в них втілена душа І.Христа. У молокан не було священнослужителів, але для організації релігійного життя общини обирався пресвітер, його помічник і рада старійшин із найбільш шанованих людей общини⁶⁷. Тобто, у ставленні до ієрархії у молокан відчутний вплив протестантизму.

Отже, характерною особливістю віровчення і культу молокан і духоборів був раціоналізм і сенсуалізм, бажання підвести емпіричний фундамент під віру. У цьому виявилася загальна тенденція часу.

Шлюб для молокан і духоборів не вважається таїнством. Любов і злагода – ось в чому шлюб, – говорять молокани, – а не в обряді; чи ж зле життя чоловіка з жінкою освячується, коли вони обвінчані? Якщо чоловік і жінка скажуть: будемо жити спільно, і стануть жити у злагоді, чесно – хіба таке життя не боговгодне, ніж життя тих, які обвінчані в церкві і потім сваряться, не довіряють один одному і обманюють один одного⁶⁸. Шлюб у молокан і духоборів є вільним, а сімейно-шлюбні стосунки будуються на принципах гуманізму і милосердя.

На погляд духоборів і молокан, ненасилля як переконання і життєва орієнтація не вимагає спеціальної аргументації. Воно самоцінне. Аргументації і обґрунтування вимагає якраз протилежна їй позиція насилля. Тобто пацифізм молокан і духоборів ґрунтується не лише на тому, що не можна вбивати людину, оскільки вона є образом Божим. У відмові від військової служби вони вбачали недопустимість насилля як такого.

Послідовникам молоканської та духоборської сект заборонялось вживати алкогольні напої, тютюнопаління, не чинити злочинства, дотримуватись посту, бути дружелюбними, працелюбними і гостинними. Тобто, це все були правила практичної моралі. Але це були типові вимоги бюргерської моралі. Таку позицію могли собі дозволити лише вільні люди, а не кріпаки.

Савелій Капустін, видатний проповідник духоборського віровчення, неодноразово звертався до імператора Олександра I з проханням надати можливість створити общину духоборів самостійно, в одному місці. У 1801 р. імператор видав маніфест за яким духобори всієї імперії мали прибути на постійне місце проживання, у Мелітопольський повіт Таврійської губернії (вище було сказано, що одночасно у Таврію з духоборами прибули і молокани).

Віддаючи належне ліберальному ставленню Олександра I до різних вірувань у перші роки його правління, необхідно підкреслити, що імператор переслідував також важливу політичну мету. Стало можливим ізолювати в одному місці непокірну громаду духоборів і максимально обмежити пропаганду духоборського вчення серед народу. Водночас уряд вирішував завдання заселення порівняно недавно завойованих територій. Тому він віддав духоборам ці віддалені землі на пільгових умовах. На цих самих умовах отримали землю і молокани⁶⁹.

Проголошене духоборами релігійне вчення зводилось до необмеженого морального і розумового розвитку людини, її активності, спрямованої на її земні інтереси, її духовної і соціальної свободи, рівності народів і вір вимагало і особливої соціальної практики. На відміну від молокан, духобори, почавши з критики церковного авторитаризму, перейшли до критики авторитарних начал суспільного життя.

Для реалізації свого соціального ідеалу духобори об'єднувались в комуні. Найбільш відома коммуна на Молочних Водах поблизу Мелітополя. Мета комуні була визначена так: „Метою общинного життя слід вважати духовну спільність, незлобивість взагалі людей, в чому розуміється висока благородність; матеріальна вигода”⁷⁰. Комуні духоборів були організаціями двоїстого типу: перш за все вони мали на меті моральне піднесення людини та наближення її до християнського ідеалу. Але це не було єдиною метою общини, бо вслід за нею духобори висувають і другу, чисто господарську мету – підняття економічного добробуту її членів⁷¹. Життєдіяльності общини був чужий і неприйнятний релігійний аскетизм. В цьому відношенні духобори (і молокани) різко розходяться із своїми сучасниками, зокрема із сектами христовірів і скопців. Духобори наближались до общин ранньохристиянської орієнтації для яких своєрідний рівнорозподільний майновий ідеал не є другорядним додатком, а основною суттю всієї громади.

⁶⁵ Юзов И. Названа праця. – С.148.

⁶⁶ Лебедев А. Названа праця. – С.87.

⁶⁷ Православное обозрение. – Т.1. – М., 1867. – С.327; Там само. – Т.1. – М., 1877. – С.336.

⁶⁸ Костомаров Н.И. Воспоминание о молоканах. – Отечественные записки. – №3.- М., 1869. – С.70.

⁶⁹ Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. – М., 1970. – С.98.

⁷⁰ Див.: Буткевич Т.И. Названа праця. – С.17; МІРЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Од.зб.205. – А.7.

⁷¹ Див.: Терлецкий В.Н. Очерки, исследования и статьи по сектантству. – Полтава, 1913. – С.37-38; Летописи русской литературы и древности. – М., 1862. – Т.IV. – С.10.

Сектанти стверджували, що всі люди народжуються рівними. Тому справедливе суспільство повинно відповідати природі людини. Духобори вважали, що людина позбавлена приватної власності і звільнена від її впливу, зміниться внутрішнє. Спільна община передбачала ліквідацію приватної власності як умову досконалого життя⁷².

Духобори утворили не лише особливу у релігійно-обрядовому відношенні групу. Вони виробили свої звичаї і обряди, своєрідну форму чоловічого і жіночого одягу, систему виховання дітей, тобто перетворились у свого роду етнографічну групу. Крім того, духобори створили власну систему регулятивно-каральних органів – на чолі їх стояв вождь, була поліція, суд, школа⁷³, що становило основи теократичної державності. Оразу потрібно сказати, що соціальний ідеал, який висунули сектанти, був в тій чи іншій мірі свавільним винаходом. Рівність, яку вони проповідували – рівність потреб. Ідеал духоборів – деяким чином і ідеал бідності. Існувала зворотня практика соціальному ідеалу духоборів – об'єктивні сили суспільно-економічного розвитку, які активно протидіяли здійсненню соціально-релігійних постулатів на практиці.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. утверджується нова трудова етика. Необхідно працювати так, щоб неодмінно отримувати прибуток. Нерентабельна, неприбуткова праця – заняття для людини підневільної, але не для вільного господаря. Безперечно, новий погляд на працю характерний перш за все ранньобуржуазним підприємцям, якими й були молокани. Сучасники неодноразово описували заможні села молокан, звертали увагу на високий рівень господарювання. Особливих успіхів молокани досягли у хліборобстві і вівчарстві. Останнє було поставлене практично на наукову основу⁷⁴. Молокани вважали, що праця є виразом духовної і тілесної ідентифікації людини, оскільки Бог хотів, щоб людина була володарем Всесвіту, співпрацівником Бога. При цьому, коли мова йшла про накопичення капіталу, молокани не соромились використовувати працю своїх єдиновірців⁷⁵. Ідеологія секти та її мораль формувалась як ідеологія дрібного товаровиробника. Із всіх сект духовного християнства, саме молокани утворили церкву буржуазно-протестантського типу. Саме в цьому полягає принципова різниця між молоканами і духоборами. Ми не можемо стверджувати, що життєдіяльність цих сект була ідентичною. Це були самостійні релігійні утворення із власними віросповідними основами і соціальною практикою.

На початку XIX ст. в середовищі молокан з'являються внутрішні суперечності в результаті яких секта розпадається на низку толків: тамбовський, володимирецький, донський, стрибунський, толк „спільних молокан”, новомолоканський. Перші два продовжували розвивати вчення С.Уклеїна і були майже тотожні між собою⁷⁶. Різниця полягала в неоднаковому прочитанні деяких місць Святого писання. Донський толк, або євангелічні християни, значно відрізнявся від двох попередніх. За їх словами, „вони завжди беззаперечно виконували вимоги влади”⁷⁷, приймали п'ять таїнств Православної церкви, дотримувалися культу, запозиченого у православних.

Виникнення толку „спільних молокан” відноситься до першої третини XIX ст. І.Юзов так описує спільних: „Спільні зійшлися жити сім'ями і склали свої пожитки разом; обрали 12 апостолів, до ніг яких поклали своє майно, облаштували громадський магазин, призначили касира; взагалі влаштувалися комунально, але виявилось, що таке життя їм не під силу”⁷⁸. Між ідейним обґрунтуванням „спільних” і його соціальною практикою утворився вакуум. Рівності вони так і не досягли в силу об'єктивних економічних та історичних причин.

Толк стрибунів сформувався під гаслами захисту істинної молоканської віри. Основною вимогою послідовників цього толку була вимога фактичної рівності його членів.

У другій половині XIX ст. виникає новомолоканство. Засновником і керівником толку стає відомий у ті часи, заможний власник буржуазного типу, в майбутньому – член III Державної Думи З.Захаров. Центром новомолоканства стає с.Астраханка Бердянського повіту Таврійської губернії⁷⁹. Новий толк виникає на фундаменті донського. Його послідовники визнають таїнство хрещення, причастя, покаяння, шлюбу, елеосвячення⁸⁰. Новомолокани у богослужінні і внутрішній організації наближаються до баптизму.

Виділившись із середовища духоборів, молоканство виробило своє власне вчення і соціальну практику, які прокладали дорогу новим явищам суспільно-економічного розвитку. Рух духоборів був багаточисельним, але все ж поступався перед молоканами. Справа в тому, що ідеологія духоборства була орієнтована на селянина. Представники секти не були мешканцями міст, а молокани проживали і в містах і в селах. Ідеал державного устрою молокан – суспільство, в якому відпадає необхідність державного насильства; суспільство, яке засновує свою єдність не на зовнішньому примусі, а на внутрішній свідомій солідарності його членів. Державну владу молокани визнають чисто формально. Але у теорії і практиці

⁷² Див.: Терлецкий В.И. Названа праця. – С.41.

⁷³ Записка, поданная духоборцами... – С.42.

⁷⁴ Стоялов І.И. Названа праця. – С.295.

⁷⁵ Костомаров Н.И. Воспоминание о молоканах. – Отечественные записки. – №3. – 1869. – М. – С.79.

⁷⁶ Юзов И. Названа праця. – С.161-165.

⁷⁷ Исповедание веры молокан донского толка Таврической губернии. – Симферополь, 1875. – С.1-17.

⁷⁸ Юзов И. Названа праця. – С.161-163.

⁷⁹ Клибанов А.И. Названа праця. – С.171.

⁸⁰ Клибанов А.И. Названа праця. – С.171-172.

ставлення молокан до держави і державних законів була істотною різницею. Для них характерна релігійна відокремленість, почуття власної обраності. У випадку серйозної небезпеки для релігійної громади в цілому, молокани йшли на суттєві компроміси з владою. Так, коли у с. Астраханка Таврійської губернії молокани відмовились сплачувати податки і служити у війську, то були жорстоко покарані урядом. Сучасник згадує: „...багатьох покарали батогами і послали до Сибіру, інших віддали в божевільні будинки, де вони і загинули”⁸¹. Згодом молокани стали демонструвати поміркованість і тверезість у ставленні до державної влади та її інститутів. Це було викликано тим, що молоканство, на відміну від духоборства, стало формою релігійної ідеології, яка відповідала інтересам самостійних товаровиробників. На початку ХХ ст. загальна кількість молокан сягала близько одного мільйона послідовників.

Духобори і молокани одними із перших відчували на собі подих державного тоталітаризму. Ставлення до членів общин з боку держави було вкрай жорстоким (особливо до духоборів). Коли у 90-х роках ХІХ ст. в Таврійській губернії судили 34 духоборів, вирок був такий: „...покарати батогами прилюдно чоловіків по тридцять, а жінок по сорок ударів... Після покарання всіх цих злочинців направити на поселення в Сибір, майно конфіскувати”⁸². 16 травня 1800 р. дійсний радник П.Ф.Сабуров повідомляв, що у Динамідську фортецю для відбуття строку покарання направлено 35 душ, які сповідували духоборську віру, з сіл Великі Проходи і Тернова Харківської губернії⁸³. І подібних прикладів можна навести багато.

При Миколі І Православна церква добилась висилки духоборів за Кавказький хребет, під суворий нагляд з розрахунком, що вони будуть поступово знищені місцевими народностями як чужинці. Саме у Закавказзі потерпіла крах соціальна утопія духоборів. Община розділилась на бідних і багатих. Нові ускладнення з владою виникли у бідняків – духоборів у 1877 р. у зв'язку з російсько-турецькою війною. Вони категорично відмовлялись служити у війську. Поступово у духоборів-бідняків (а їх була більшість) виникає ідея про переселення за кордон. Перша група членів общини (1126 чоловік) виїхала з Росії у 1898 р. на о.Кіпр. Духобори від'їздили за власний рахунок і давали підписку про неповернення. Таким було рішення влади. У січні 1899 р. велика група духоборів переселилась до Канади. Після 1917 р. деякі з них повернулись до Росії. Духоборські острівки і сьогодні існують у Британській Колумбії, Альберті, Саскачевані, що у Канаді. Сектантська твердиня поступово згасає, асиміляція неминуче робить свою справу. Посилились тенденції відходу молоді від релігійних принципів руху. Але не дивлячись на трансформацію віросповідних основ, духобори продовжують проповідувати покірність, розуміння, братолюбство тощо. Дотримуються своїх дванадцяти заповідей, які є заповідями чистої моралі. Не забувають про общинне життя, засноване на силі моральності. На території Росії духобори проживають в Оренбурзькій, Тамбовській, Ростовській, Тульській областях, на Кавказі, Далекому Сході. У 1991 р. у м.Цілина Ростовської області відбувся з'їзд, який об'єднав духоборів в одну організацію, яка називається „Союз духоборців Росії”. В сучасній Україні община духоборів не зареєстрована.

Доля і влада були більш гуманними до молокан. До теперішнього часу збереглися їх найбільші толки – постійні, спільні і стрибуні.

Принципової різниці між ними немає, є незначні у побуті і у обрядовій практиці. Молокани – постійні, розуміючи Біблію „духовно”, переносять досвід минулого на явища сучасного життя. Молокани-стрибуни вшановують „Книгу-Сонце”, або „Дух і життя”, в якій зібрані твори шанованих ними керівників. Під час зборів вони скачуть, доводячи себе до екстазу. Що сприймається як вселення в них Святого Духу. Проживають молокани у Ставропольському і Краснодарському краях, в Оренбурзькій, Тамбовській, Ростовській, Тульській областях Росії, у російському Закавказзі, у Молдові, США, Аргентині, Болівії, Австралії. На території України громади молокан проживають у Вінницькій та Запорізькій областях. У 1991 р. у Москві проходив з'їзд молокан, на якому був створений „Союз духовних християн-молокан” з центром у Москві, а у 1994 р. заснований „Союз общин духовних християн – молокан Росії” з центром у с.Кочубеєвське Ставропольського краю.

УДК 94(477)

С.Косяк

КОЛОНІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПАНГЕРМАНСЬКОГО СОЮЗУ (1891 – 1900 рр.)

Інтенсивний розвиток Німецької імперії після політичного об'єднання країни був однією з основних причин вступу її буржуазії та юнкерства на шлях активної колоніальної політики. Наслідки економічної кризи 1873 р. сприяли посиленню прагнень німецької буржуазії до придбання власних колоніальних ринків сировини та ринків збуту, до захоплення країн, придатних для розміщення в них німецького капіталу, а

⁸¹ Стоялов А.И. Названа праця. – С.294.

⁸² Цит. за: Сухарев В.А. История духоборцев. – Канада, 1944. – С.28.

⁸³ Центральний державний історичний архів України. – Ф.2012. – Оп.1. – Од.зб.427. – А.11.

З М І С Т

Розділ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Г.Кособуцька МИЛОСЕРДЯ ЧЛЕНІВ БРАТСТВ ЯК ВИЯВ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	3
Л.Петрук, Л.Терешко ТРАДИЦІЇ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ	8
Л.Терешко, Ю.Терешко КОЗАЦТВО ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН	10
В.Андрущенко, М.Юрій САКРАЛЬНИЙ СВІТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	13
Н.Сорочан ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ МИСТЕЦТВ І НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ	27
Т.Макаренко ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ЛИСТОПАДІ 1917 - СІЧНІ 1918 Р.	31
А.Киридон СТРАТИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН (1917 – 1930-ТІ РОКИ)	35
Р.Пальчевський ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕЇ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТОЛІТТЯ	45
В.Матвєєва ЩО ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСТОВІРНІСТЬ ДЖЕРЕЛ ПРО ЧИСЕЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ, ПОЛОНЕНИХ ПІД ЧАС РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1919-1920 рр.	48
С. Шульга ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВИЩА ЧЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ТА ПОЛЩІ В 20-30-ТІ РР. ХХ СТ.	52
М.Гон СТРАТЕГІЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЄВРЕЇВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПОЛЬСЬКУ ДЕРЖАВУ (1923-1939 рр.)	57
Л.Бородинська СОЮЗ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ГРОМАД ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН У ПОЛЬЩІ: МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ І БОРОТЬБА ЗА СФЕРИ ВПЛИВУ	62
П.Савчук, П.Мельничук ПРОБЛЕМА НЕСУМІСНОСТІ ЖИТТЄВИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТ. ЗІ СТАЛІНСЬКОЮ СТРАТЕГІЄЮ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПЕРЕБУДОВИ СРСР	66
В.Ковальчук ІТАЛІЙСЬКИЙ ВЕКТОР ДІЯЛЬНОСТІ ОУН У 1930-Х РР.	70
Р.Давидюк СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ НА РІВНЕНЩИНІ У ПЕРІОД „РАДЯНІЗАЦІЇ” (ВЕРЕСЕНЬ 1939-ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)	75
І.Булига РОЛЬ ПОЛІТИЧНОГО ЧИННИКА В РЕЛІГІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ НА ВОЛИНІ У 1939-1940 РР.	81
О.Тсвікова РУСИФІКАТОРСЬКА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ В РОКИ ТИМЧАСОВОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ	84

**Розділ 2.
ІСТОРІЯ ВОЛИНИ. КРАЄЗНАВСТВО**

О.Шмид ПОЛЬСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ВОЛИНИ У 1861-1914 РР.: ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА ЗЕМЕЛЬНИЙ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ	90
А.Кукурудза РАДИКАЛЬНО-РЕФОРМАЦІЙНІ НАСТРОЇ ПРАВОСЛАВНИХ ВОЛИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РР. ХХ СТ.	94
О.Нагорнюк РОСІЙСЬКИЙ МОНАРХІЗМ НА ВОЛИНИ В 20-Х РР. ХХ СТ.	98
В.Галуха СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У АГРАРНІЙ СФЕРІ ВОЛИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	102
Т.Вісина УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	108
В.Вісін УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.: ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ І ІСТОРІОГРАФІЇ	111
А.Шваб, С.Шинкар УКРАЇНОМОВНА ПЕРІОДИКА У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 1921–1939 РОКАХ	116
А.Жив'юк, Д.Сирота ПОШИРЕННЯ ТВОРЧОСТІ ТА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА РІВНЕНЩИНІ У 1920-1930-Х РР.	122
І.Марчук ДОКУМЕНТИ НІМЕЦЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ВОЛИНИ (1941 – 1944 рр.)	127
О.Сущук ВИКОРИСТАННЯ ВІНИЩУВАЛЬНИХ БАТАЛЬЙОНІВ РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИМИ ОРГАНАМИ У БОРОТБІ З ОУН ТА УПА НА ВОЛИНИ (1944-1953)	135
М.Ясінський ДО ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА РІВНЕНСЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ДОМУ	139

**Розділ 3.
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.
ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

В.Ореховський ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА ДОБИ КОНСТАНТИНА І ВЕЛИКОГО (306-337 РР.)	143
Т.Олексівець ЛОКАЦІЙНІ МІСТА НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕХІЇ	146
П.Шляза ФІЛІП ФЕЛІЦІАН ШУМБОРСЬКИЙ (1771 - 1851): ХОЛМСЬКИЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИЙ ЄПИСКОП	149
А.Шабачук «БАЛТІЙСЬКА ПРОБЛЕМА» ПІД ЧАС ЦАРЮВАННЯ ОЛЕКСАНДРА ІІ (1855 – 1881)	154
Ю.Федорик ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ У 1834 – 1875 РОКАХ	158
Л.Шугаєва МОЛОКАНИ І ДУХОБОРИ: СУСПІЛЬНО-ДУХОВНІ ВИТОКИ І ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІРОВЧЕННЯ	161
С.Косяк КОЛОНІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПАНГЕРМАНСЬКОГО СОЮЗУ (1891 – 1900 рр.)	167

Р.Постоловський ФОРМУВАННЯ ЧЕСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В ЕПОХУ ЧЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В КОНЦЕПЦІЇ АЛЬБЕРТА ПРАЖАНКА	172
М.Гон ГАЛИЧИНА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ФОРМУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО СЕГМЕНТУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ	179
В.Комар ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ ПРОМЕТЕЇЗМУ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ	184
Л.Галуха ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВ'Я У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ	188
П.Поліщук ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ „ПОЛЬСЬКОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ”	193
О.Казакова СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ПОЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ 1939-1941 РР.	198
Л.В. Мороз НОВА ОЦІНКА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У РОМАНІ „ЧАС ЖИТИ І ЧАС ПОМИРАТИ” ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА	201
В.Лесняк ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ В ІСПАНІЇ (1939 - 1986)	204
І.Кисарець ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ ЗМІ НА КОНСОЛІДАЦІЮ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	209
Е.Понамарчук ИРАН И АРАБСКИЕ СТРАНЫ НАКАНУНЕ ИРАНО-ИРАКСКОЙ ВОЙНЫ	213
С.Троян БАЗОВІ ЗАСАДИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА І ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРО РЕГІОНІВ	217
Є.Кіш ПРОБЛЕМИ НОВИХ СХІДНИХ КОРДОНІВ ЄВРОСОЮЗУ	224
Т.Герасимчук ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ГЛОБАЛЬНА СТРАТЕГІЯ США: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, ОСНОВНІ ПОЗИЦІЇ, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	229

Розділ 4. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ. МЕТОДОЛГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Т.Кузьма ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО МЕКСИКАНСЬКУ ЕКСПЕДИЦІЮ 1861 – 1867 РР.	234
О.Асауленко МОНАСТІРІ ПОЛТАВЩИНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	237
Ю.Блох ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУСІЙ В АНГЛІЇ ЩОДО ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇНИ У 1902 – 1914 РР.	241
В.Борщевич НА МАНІВЦЯХ РОСІЙСЬКОЇ ОРТОДОКСАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ: АРХІМАНДРИТ СМАРАГД (ЛАТИШЕНКОВ)	246
О.Полянський «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» ЯК НАУКОВА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	251
В.Михайлов ОЛЕНА АПАНОВИЧ – ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА (біоісторіографічний аспект)	255
А.Слесаренко АНТИТОТАЛІТАРНІ РУХИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1968-1989 РР. В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ, ЧЕСЬКІЙ ТА СЛОВАЦЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	260

А.Наумов ПЕРШЕ ПРЕЗИДЕНТСТВО ВОЛОДИМИРА ПУТИНА В РОСІЇ: СТАНОВЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ	265
Ю.Дроздик, В.Мартинюк ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЕНЩИНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИБОРІВ ДО МІСЦЕВИХ РАД 26. 03. 2006 р.)	270
О.Петухова ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	275
J.Jestal WOBEC MIGRACJI: POLITYKA TOŻSAMOŚCI CZY MULTIKULTURALIZM	279
A.Karnauch ZJAWISKO MIGRACJI W PRASIE UKRAIŃSKIEJ	283
В.Терещук ДОСВІД США У ВИКОРИСТАННІ ЗАСОБІВ ЕЛЕКТРОННОГО PR ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ	287
Г.Хлистун КОНЦЕНТРАЦІЯ ТА МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ДРУКОВАНИХ ЗМІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ	291
І.Сєрих ПРАКТИЧНІ РІШЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПОЛІТИКИ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ	297
К.Ерофеев УРОКИ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ФЕДЕРАЛЬНОГО ЗАКОНА «О СВОБОДЕ СОВЕСТИ И О РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЯХ»	301

Розділ 5.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, РЕФЕРАТИ ТА ОГЛЯДИ

Ю. Войцехівський, Ю. Руда, В. Балута РЕЦ.: БЕРДЯНСЬКА ЧОЛОВІЧА ГІМНАЗІЯ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ СТОЛІТТЯ) / УПОРЯДНИКИ: В.М.КОНСТАНТИНОВА, І.І.ЛИМАН // МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ БЕРДЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. ТОМ 1. – К.: ОСВІТА УКРАЇНИ, 2006. – 528 С.	304
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	306
ЗМІСТ	308

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 13

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – С.С.Троян

Комп'ютерний макет – О.Ю.Третяк

Обкладинка – О.Я.Тарасюк

Підписано до друку 5. 01. 2008 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 300. Обліково-видавничих аркушів 39,0. Зам. № 51/1.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Випуск 13. – 311 с.

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу РДГУ, вул. С.Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028.